

ГЛАВА 1.4. БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

*Сухицька Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри соціальної політики
НПУ імені М.П.Драгоманова*

Сучасний етап розвитку України як незалежної та соціальної держави відбувається в умовах суспільної та економічної кризи, що спонукає органи держави до пошуку шляхів оптимізації соціальної політики щодо соціальних видатків, осучаснення та підвищення ефективності системи соціального захисту населення. В умовах недореформування соціальної сфери, існування системних деформацій знижується життєвий рівень населення країни, поглиблюється його поляризація на багаті та бідні соціальні верстви, зростає нерівність у доступі до суспільних благ. Ці показники призводять до латентних конфліктів, масштабної маргіналізації, соціального відторгнення та несуть в собі різні рівні соціального напруження та соціальних заворушень.

Зважаючи на проблеми, які супроводжують суспільне життя українців є необхідність через державну соціальну політику здійснення ряду реформ в системі соціального захисту населення щодо підвищення рівня соціально-економічного забезпечення громадян, забезпечення прозорості функціонування ринку праці з адекватною оплатою праці, яка дозволяла б уникнути ризику опинитися на межі чи за межею бідності.

А відтак, бідність є однією з найбільш серйозних соціально-економічних проблем розвитку українського суспільства, сучасним викликом, що потребує невідкладного вирішення з боку держави. Виявлення та наукове обґрунтування сучасних тенденцій породження бідності в українському суспільстві та світі в цілому і роль соціальної політики у її вирішенні та подальшому запобіганні є актуальною темою для дослідження.

Теоретико-методологічні підходи до розуміння бідності, її політичні, соціальні, економічні, філософські та інші аспекти розглядаються в наукових роботах Ф. Енгельса, К. Маркса, Дж. С. Мілля, А. Сміта, Г. Спенсера, Е. Реклю, С. Роунтрі та ін., сучасних дослідженнях К. Джіні, А. Макоулі, Т. Маршалла, М. Оршанські, Дж. Роулса, А. Сена, П. Таусенда, та ін., дослідженнях науковців колишнього СРСР Н. Кузнецової, С. Струмліна та ін.

Специфіку, проблематику та шляхи подолання бідності в контексті формування та реалізації соціальної політики Україні досліджують у своїх роботах такі українські науковці, як Д. Богиня, В. Гошовська, К. Дубич, Н. Коваліско, М. Кравченко, Л. Лебідь, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Паніотто, Ю. Сурмін, В. Скуратівський, М. Соколик, О. Соскін, В. Трощинський, С. Тютюнникова, В. Хмелько, В. Шишкін, та ін.

Сучасний стан розвитку українського суспільства проходить нелегкий час випробувань, реформ та соціально-економічних криз. Зважаючи на те, що для будь-якої держави період реформ та нововведень є нелегким тягарем перш за все суспільству, а говорячи про Україну, її затяжний період розбудови незалежної держави перетворився страшним соціально-економічним капканом зuboжіння та зневіри в краще майбутнє для її народу.

Понад чверть населення України перебуває за межею бідності. Про це повідомила уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова на соціальному форумі Ради ООН з прав людини у Женеві. 80% пенсіонерів отримують пенсію «на рівні межі монетарної бідності» [1]. Бідність являє собою невтішну картину соціально-економічного розвитку українського суспільства. В державі побудовано систему соціального захисту на чолі з Міністерством соціальної політики з забезпечення соціальних стандартів та належних умов життя громадян. Слід зазначити, що система соціального захисту, яку утворюють різні галузі, що надають різні послуги для населення, є надзвичайно «чутливою» до різного роду експериментів, реформ та криз, а тому потребує з боку держави та її соціальної політики постійної уваги. Аналіз різних наукових джерел та проведення народних майданів переконує, що перекося та нехтування державою виконання своїх соціальних функцій призводить до латентних конфліктів, підвищення соціально-політичної напруженості, яка, як правило, переростає в широкомасштабні та довготривалі акти непокори суспільства інституту влади.

Якщо аналізувати різні джерела соціологічних досліджень, то рівень соціальної напруженості в нашому суспільстві є безпрецедентно високим, і для цього є ряд об'єктивних та суб'єктивних причин серед яких: вимушене масштабне переселення постраждалих від військового конфлікту на Сході України та анексії Криму, тотальною міграцією працездатного населення за межі нашої держави в Польщу, Німеччину, Канаду в пошуках заробітку тощо, що

потребує невідкладного реагування соціальної політики держави. Економічна криза в поєднанні з анексією Криму, збройним конфліктом на Сході України призвели до безпрецедентного зростання рівня бідності в країні.

Всі ці показники свідчать про шквал соціально-економічних проблем, які призводять до бідності більшу частину населення України, які не в змозі її подолати. Соціальні установи, що працюють в системі соціального захисту неспроможні охопити соціальною допомогою таку кількість людей в зв'язку з недостатністю фінансового забезпечення з боку держави, відміною ряду пільг та згортанням соціальних програм із-за відсутності фінансів, а це свідчить про те, що людина в стадії бідності залишається сам на сам з нею і такий стан більшості громадян українського суспільства[2].

Спад рівня реальних доходів громадян призвів до того, що понад три чверті українців не можуть дозволити собі лікування та повноцінне харчування, наслідком цього є погіршення стану здоров'я і особливо у дітей.

Проводячи дослідження з проблем бідності українського суспільства необхідно з'ясувати сутність самого поняття. *Бідність* (англ. *poverty*; зuboжіння) в енциклопедичному виданні визначається як соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних та інтелектуальних можливостей для ведення способу життя, що відповідає нормам, прийнятих у даному суспільстві[4, с. 56-58].

Організація Об'єднаних Націй визначає бідність як обмеження у виборі і можливостях, порушення людської гідності, що на практиці означає:

- відсутність базового потенціалу для ефективної участі у житті суспільства;
- неможливість годувати та одягати сім'ю;
- неможливість навчання та лікування;
- відсутність землі для ведення натурального господарства або отримання доходу;
- відсутність достатнього заробітку.

Відомий український дослідник Е. Лібанова визначає *бідність* як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [12, с. 12].

Говорячи про бідність, як проблему соціальної політики, слід зазначити, що класифікація тих станів людини чи групи, які не з

власної волі позбавлені необхідного – роботи, доступного житла, їжі, одягу, лікування підводить їх під сферу впливу системи соціального захисту населення.

Досліджуючи бідність як соціальну проблему необхідно зазначити що показниками визначення цього стану є певні стандарти і основним з них є прожитковий мінімум. *Прожитковий мінімум* є базовим державним соціальним стандартом, який застосовується для оцінки рівня життя населення в Україні, призначення соціальної допомоги, розроблення та реалізації соціальної політики. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» [7] *прожитковий мінімум* (визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність. До працездатних осіб відносяться особи, які не досягли встановленого законом пенсійного віку) – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Згідно ст. 7 Закону України «Про Державний Бюджет України на 2020 рік» [8] встановлено у 2020 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня 2020 року - 2027 гривень, з 1 липня - 2118 гривень, з 1 грудня - 2189 гривень. Аналізуючи сучасний стан цін на продукти харчування та предмети вжитку слід констатувати, що реальний прожитковий мінімум перевищує законодавчо встановлений майже вдвічі, і це не заперечують в міністерствах економіки та соцполітики України.

Є міжнародна класифікація ООН про межу бідності і сьогодні це рівень доходів людини менше \$5 на день. Тобто, \$150 на місяць. При діючому курсі в Україні це 4200 грн. В Україні прожитковий мінімум становить близько 75 дол. на одну людину в місяць, мінімальна зарплата - 176 дол., а понад чверті всього населення України перебуває за межею бідності. Пенсіонерів в Україні 27% і переважна більшість із них отримують пенсію, нижчу 4200 грн. [5].

Те, що прожитковий мінімум в Україні не відповідає дійсності не заперечують очільники Мінсоцполітики та констатують, що реальний прожитковий мінімум перевищує законодавчовстановлений приблизно вдвічі[3].

В Комітеті Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства стверджують, що за останні роки рівень бідності серед працюючих зріс із 19,6% до 52,3%, а платоспроможність громадян знизилася на 25,4% [2]. Аналізуючи реальний стан бідності українців, вищезазначені показники констатують принизливий стан працюючого населення держави, де кожен другий працюючий не може забезпечити достойного життя собі та своїм близьким, його заробітку вистачає на придбання продуктів харчування та оплати комунальних послуг, ціни на які в середньому подорожчали на 350%.

Особливо вражаючою картина бідності є в працюючій молоді і особливо молодих сімей з дітьми, які народивши їх одразу переходять за межу бідності із-за рівня цін на утримання та догляд дітей і ніяких преференцій для них від держави не передбачено, а оплата їх роботи на ринку праці не гарантує їм запобігання від бідності [3].

Зважаючи, на наведені вище показники, Україну можна віднести до найбідніших країн світу. Держава яка має такі природні ресурси, сприятливий клімат, географічне розміщення тощо віднесена до бідних країн світу і саме в цьому є парадокс сучасного її стану. Науковці з Центру Разумкова, стверджують, що головною причиною злиднів в Україні є саме суспільство, в якому людська праця нічого не варта, а її оплата зведена до мінімальної межі відносно цін та купівельної спроможності громадян. В нашій державі, на відміну від розвинутих країн світу, не забезпечується здійснення прозорого перерозподілу національних доходів, не встановлено гідного рівня оплати праці – мінімальну зарплату, яка в десятки разів нижча від «мінімалки» більшості європейських країн, неможливо назвати достойною. На їх думку, в Україні, робоча сила є дешевою, а половина економіки перебуває в тіні, тому неможливо запобігти бідності більшій частини населення. Державні інститути влади повинні в основу соціальної політики покласти зайнятість, гідну працю та її оплату [6].

За іншими даними експертів ООН за межею бідності проживає понад 80 % українців, прожитковий мінімум у державі наближається до порогу бідності країн Африки, а за вартісним показником споживчого кошика населення України знаходиться в стані прихованого голоду. Якщо в країнах Африки поріг бідності складає 1,25 дол. США в день, то в Україні показник прожиткового мінімуму на день становить 1,5 дол. США. Розв'язання проблем зменшення бідності та соціальної нерівності є першочерговими завданнями

світової спільноти, зокрема Світового банку та Організації Об'єднаних Націй (ООН), які стратегічними цілями сталого розвитку (ЦСР) країн світу на 2015-2030 роки визначили: зниження *крайньої бідності* (extreme poverty) або *абсолютної бідності* (**Абсолютна бідність** (міжнародний показник межі бідності) – стан, при якому дохід на одну особу в день складає 1,9 дол. США); збільшення доходу та споживання населення, що перебуває за межею крайньої бідності[5].

Орієнтуючись на міжнародні соціальні стандарти та зважаючи на загрозливі тенденції бідності в українському суспільстві державні інститути влади намагаються вирівняти ситуацію за допомогою ефективних механізмів соціальної політики. Розроблення та реалізації ефективної соціальної політики, спрямованої на зменшення масштабів бідності є показником добробуту українського суспільства. Зважаючи на те, що проблема бідності загрожує соціальній стабільності та національній економічній безпеці, зумовлює необхідність віднесення її до пріоритетів державної політики країни. Кабінетом Міністрів України прийнято Розпорядження від 16.03.2016 р. № 161-р, яким схвалено Стратегію подолання бідності [10], що визначає першочергові завдання ЦСР в Україні, а шляхи подолання бідності окреслено в розробленій Урядом України 15 вересня 2017 року Національній доповіді [11].

Забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження є одним із пріоритетних напрямів Європейської соціальної хартії ратифікованої Верховною Радою України у 2006 р. де в ч. 1, ст. 30 Хартії визначено, що «кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження» [9]. Виконанням цих міжнародних документів з питань зниження рівня бідності в Україні займається Кабінет Міністрів України шляхом розроблення соціальної політики та відповідних нормативно-правових документів. В основу розроблених та впроваджуваних національних концепцій, стратегій зі зменшення бідності необхідно закласти підвищення доходів громадян України, що на практиці має досягатися через підвищення заробітної плати, наближення її до мінімальних рівнів країн Євросоюзу (400-500 євро в місяць), створення нових робочих місць чим запобігти міграції працездатного населення, в інші країни, в пошуках заробітку. Для розв'язання проблеми доходів населення, як ключової проблеми бідності, необхідно створити умови для розширення доступу населення до продуктивної зайнятості та забезпечити гідну оплату праці, що має сприяти зростанню доходів

населення від зайнятості та водночас супроводжуватиметься зменшенням частки видів соціальної допомоги у сукупних доходах домогосподарств.

Завданням соціальної політики України є подолання бідності в контексті реалізації цілей розвитку України до 2030 року, а саме необхідно забезпечити:

- дотримання принципу соціальної справедливості при розподілі бюджетних коштів на соціальні програми, підвищення рівня ефективності надання соціальної допомоги бідним верствам населення;
- зменшення масштабів дитячої бідності, передусім її немонетарних аспектів; активізація непрацюючого працездатного населення, що отримує соціальні допомоги шляхом сприяння їх працевлаштуванню на ринку праці;
- створення умов для підвищення доходів, фінансової спроможності домогосподарств;
- забезпечення реалізації державних соціальних стандартів;
- підвищення рівня життя населення.

Сучасні тенденції соціальної політики та розвитку українського суспільства підтверджують ту закономірність, що бідність необхідно розглядати комплексно – як проблему похідну від ефективності державного управління, політичної волі, антикорупційної політики, сталого економічного зростання. Саме ці аспекти необхідно покласти в основу державної політики–економічної, соціальної, антикорупційної та ін. Без забезпечення вирішення вищезазначених проблем зменшення бідності в Україні буде здійснюватися формально або імітуватися .

На підставі означених досліджень сформульовані **висновки**.

1. Визначено, що бідність в Україні так і світі в цілому має виразну тенденцію до збільшення. В реаліях сьогодення українське суспільство особливо вразливе до фінансово-економічних спадів і криз, терористичних загроз, а також неефективної соціальної політики.

2. Дослідженням з'ясовано, що причинами безпрецедентного росту бідності в Україні стали: економічна криза в поєднанні з анексією Криму, збройним конфліктом на Сході України.

3. Аналізом виявлено, що реальним шляхом виходу з кризи, що склалася в Україні є завершення розпочатих і реалізація нових реформ.

4. Встановлено, що поняття «бідність» за визначеннями різних міжнародних інституцій та науковців трактується по-різному, яке по суті включає в себе низький рівень доходів і неможливість придбання основних товарів та послуг, необхідних для підтримання гідного способу життя людини; обмеження у виборі і можливостях, порушення людської гідності; неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу.

5. Дослідженням з'ясовано, що показником визначення стану бідності є прожитковий мінімум, відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

6. Аналізом виявлено, що реальний стан бідності українців, через низький рівень оплати праці де кожен другий працюючий не може забезпечити достойного життя собі та своїм близьким, його заробітку вистачає на придбання продуктів харчування та оплату комунальних послуг.

7. Встановлено, що відповідно до стандартів ООН, людина проживає за порогом бідності, якщо вона витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 дол. США на день, а на місяць – менше 150 дол. США, в Україні прожитковий мінімум становить близько 75 дол. на одну людину в місяць, на день становить 2,5 дол. США.

8. Визначено, що явище бідності суспільства необхідно розглядати комплексно – як проблему похідну від ефективності соціальної політики, державного управління, політичної волі, антикорупційної політики, сталого економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Доповідь уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Л. Денісової на соціальному форумі Ради ООН з прав людини у Женеві URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/12/666153/>

2. Віхров М. Арифметика злиднів. *Тиждень.ua: веб-сайт*. 2018. 9 бер. URL: <http://tyzhden.ua/Society/210176>.

3. Дубич К.В. Сучасні світові тенденції та українські реалії молодіжного безробіття. *Вісн. НАДУ при Президентові України*. 2017. № 3. С. 87-94.

4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 4 : Галузеве управління. ОРІДУ НАДУ при Президентові України. К. : НАДУ, 2011. 648 с.

5. Економічна газета від 14.10.2020р.
https://gazeta.ua/articles/economics/_prozhitkovij-minimum-v-ukrayini-vdvichi-nizhchij-za-mezhu-bidnosti-u-sviti-ekspert/990221

6. Коваленко І. Експерт розповіла про наслідки масової бідності населення. *Online Експрес: веб-сайт*, 2017. 21 бер. URL: <http://www.expres.ua/news/2017/03/21/233887-ekspert-rozpovila-naslidky-masovoyi-bidnosti-naselennya>.

7. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV Редакція від 20.01.2018, підстава - 2249-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 38, ст.348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

8. Про Державний Бюджет України на 2020 рік: Закон України від 15.11.2019 р. № 294 Редакція від 04.10.2020, підстава - 909-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 5, ст.31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

9. Європейська соціальна хартія : [Хартія Ради Європи від 3 трав. 1996 р. № ETS № 163]. *Офіц. вісн. України*. 2006. 18 лист. (№ 40). С. 37. Ст. 2660.

10. Про схвалення Стратегії подолання бідності: [Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 бер. 2016 р. № 161-р.]. *Офіц. вісн. України: офіц. період. видан.* 2016. 29 бер. (№ 23). С. 189. Ст. 923.

11. Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 175 с.

12. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : моногр.; М-во освіти і науки України; КНЕУ імені Вадима Гетьмана, НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. – К. : КНЕУ. 2008. 330 с.